

KULGISEVARLIK MILLIY QADRIYAT SIFATIDA: ETNOESTETIK TAJRIBALAR

Laziz Norqobul o'g'li ESHONQULOV

dotsent

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Samarqand filiali

Samarqand, O'zbekiston

laziz.eshonqulov.90@mail.ru

Annotatsiya

Maqolada kulgisevarlikning milliy qadriyat sifatida: etnoestetik tajribalar, milliy qadriyat sifatidagi hazil tushunchasi va uning etnoestetik kechinmalar bilan bog'liqligi, madaniy o'ziga xoslik, ijtimoiy dinamika va odamlarning o'ziga xos madaniy kontekstda hazilni ifodalash va qadrlash usullariga taalluqli qiziqarli elementlar bayon qiligan.

Tayanch so'zlar: kulgi falsafasi, kulgi, kulgi madaniyati, kinoya, grotesk, satira.

ЮМОР КАК НАЦИОНАЛЬНАЯ ЦЕННОСТЬ: ЭТНОЭСТЕТИЧЕСКИЕ ОПЫТЫ

Лазиз Норқобул углы ЭШОНКУЛОВ

Доцент

Самаркандский филиал Ташкентского

государственного экономического университета

Самарканд, Узбекистан

laziz.eshonqulov.90@mail.ru

Аннотация

В статье юмор, этноэстетические переживания, концепция юмора как национальной ценности и ее связь с этноэстетическими переживаниями рассматриваются в качестве интересных элементов, связанных с культурной идентичностью, социальной динамикой, а также с тем, как люди выражают и ценят юмор в своей жизни.

Ключевые слова: философия смеха, смех, культура смеха, ирония, гротеск, сатира.

Milliy qadriyat sifatidagi hazil tushunchasi va uning etnoestetik kechinmalar bilan bog'liqligi madaniy o'ziga xoslik, ijtimoiy dinamika va odamlarning o'ziga xos madaniy kontekstda hazilni ifodalash va qadrlash usullariga taalluqli qiziqarli mavzudir. Keling, tegishli elementlarni ajratamiz:

Madaniyatlar bo'ylab kulishni muhokama qilishda muhim masalalardan biri bu hazil psixologiyasidir. Kulgining fanlararo tadqiqi qadimdan kulgining dastlabki nazariyalaridan tortib kulgini qo'zg'atish uchun ishlatiladigan

stimullarning tabiati va keyinchalik akustik ta'sirga duchor bo'lgan hazil bilan chambarchas bog'langan. To'liq kulgi hikoyasi hazilni o'z ichiga olishi kerakligiga shubha yo'q, ammo adabiyotni to'liq ko'rib chiqish va tanqid qilish ushbu maqola doirasidan tashqarida. Bizning maqsadlarimiz uchun biz voqealar, gaplar va g'oyalarni hazil sifatida talqin qilish mumkinligini taxmin qilamiz va bu hodisalar ko'pincha kulgi bilan bog'lanadi. Bundan tashqari, odamlarning kulgili deb hisoblangan narsalar haqidagi mulohazalari ko'p madaniy o'zgarishlarga duchor bo'ladi, degan taxminni ishonch bilan qabul qilishimiz mumkin [5].

Hazil – ko'ngil ochish, ermak, qiziqchilik uchun atayin yolg'ondakamiga qilingan harakat yoki aytilgan gap. Oddiy xalq ichida “hazilmi, chinmi”? “hazilingni qo'y!”, “sen hazilni ko'tarmas ekansan”, “hazil – hazilning tagi zil”, “ko'rsa hazil, ko'rmasa chin” degan ritorika va maqollar qo'llaniladi. Hazil qisqa, mazmunli, vaziyatni yumshatishga qaratilgan xatti-harakat yoki suhbatdoshni mazmunan chalg'itish maqsadida ishlatiladi [3].

Hazil ko'pincha madaniy qadriyatlarni aks ettiradi va mustahkamlaydi. Turli xalqlar o'zlarining asosiy e'tiqodlari, tarixiy tajribasi va ijtimoiy me'yorlariga mos keladigan hazilni ifodalashning o'ziga xos usullariga ega bo'lishi mumkin. Hazil turlari, komediya uslublari va hazil uchun maqbul mavzular bir madaniyatdan boshqasiga sezilarli darajada farq qilishi mumkin.

Etnoestetika odamlarning go'zallik, san'at va estetikani ma'lum bir madaniy doirada qanday idrok etishi va qadrlashini o'rganishni o'z ichiga oladi. Hazil kontekstida etnoestetik tajribalar ma'lum bir madaniyatdagi shaxslar qanday qilib go'zal, kulgili yoki estetik jihatdan yoqimli komediya elementlarini topishini o'rganadi.

Hajviy asarlar odamlarni kuldirib turib yig'latishi ham mumkin, demak bu jarayon inson his-tuyg'ulari bilan chambarchas bog'liq bo'lgan estetik hodisadir. Bas, shunday ekan, bu janrga murojaat etgan har qanday rejissyor, ssenarist va aktyor komediyaning mana shu xususiyatlarini ocha olishi bilan bir qatorda hajvning estetik talablarini ham yaxshi bilishi o'ta muhimdir. Masalan, Said Ahmadning “Kelinlar qo'zg'oloni” komediyasida qaynona-kelin munosabatining

tasviri zamirida xunuk ijtimoiy illatlar keltirib chiqargan sobiq Ittifoqning ma'muriy-buyruqbozlikka asoslangan boshqarish tizimi ustidan o'qilgan hukm – kulgi yotadi. Sadridin Ayniyning “Qori ishkamba” hikoyasidagi Qori obrazi insondagi xunuklik ma'naviy tubanlik go'zallik muqobilida tasvirlanganligi uchun kulgi uyg'otadi.

Turli madaniyatlar hazil haqida gap ketganda, so'z o'yini, satira, shilqimlik yoki kinoya kabi o'ziga xos afzalliklarga ega bo'lishi mumkin. Komediya ko'pincha umumiy madaniy ma'lumotlarga, tarixiy voqealarga va ma'lum bir jamoaga xos bo'lishi mumkin bo'lgan lingvistik nuanslarga asoslanadi. Hazil ijtimoiy o'zaro munosabatlarda hal qiluvchi rol o'ynaydi va jamiyatda aloqalarni o'rnatish uchun kuchli vosita bo'lishi mumkin. Ichki hazillar va umumiy kulgili tajribalar tegishlilik tuyg'usiga hissa qo'shishi va ijtimoiy birlikni mustahkamlashi mumkin.

Hazil milliy stereotiplarni aks ettirishi, shubha ostiga qo'yishi yoki davom ettirishi mumkin. Muayyan hazillar yoki komediya elementlari millat yoki uning xalqi haqidagi hukmron tushunchalarga qanday hissa qo'shishi yoki ularga qarshi turishi mumkinligini ko'rib chiqish juda muhimdir.

Madaniy me'yorlar: hazil ko'pincha madaniy me'yorlarni aks ettiradi va mustahkamlaydi. Hazil va hajviy iboralar jamiyatning qadriyatlari, urf-odatlari va tabulari asosida shakllantirilishi mumkin.

Madaniy sezgirlik: hazil turli madaniyatlarda farq qilishi mumkin va bir madaniyatda kulgili deb hisoblangan narsa boshqasiga yaxshi tarjima qilinmasligi mumkin. Madaniy sezgirlik hazilning turli shakllarini tushunish va qadrlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega

Jamiyat hayoti rivojiga to'sqinlik qiluvchi salbiy voqea-hodisalarni tanqid qilish, fosh etish va rad etishda satira janri alohida mavqeni egallaydi. Satira (lot. Satira-qurama, har xil narsa) – komiklik turi, tasvir obyektini ayovsiz kulgi vositasi orqali anglashdir [4].

U voqelikni badiiy aks ettirishning o'ziga xos usuli bo'lib, unda jamiyatdagi be'mani, asossiz, noto'g'ri hodisalar, illatlar fosh qilinadi. Voqealarning real

ko‘rinishini o‘zgartirish, oshirish, bo‘rttirish, mubolag‘a qilish, orqali keskinlashtirish va shartlilikning boshqa ko‘pgina turlari yordamida yaratilgan obraz bilan satira obyektiga “ishlov” beriladi. Satira muallifi hajviylikning boshqa turlaridan (yumor, hajviy hikoya) ham foydalanish mumkin, biroq satira uchun salbiy tus berib, keskin ifodalangan estetik obyekt xarakterli hisoblanadi.

Muayyan madaniy kontekstdagi hazilning nyuanslarini tushunish tushunmovchiliklarning oldini olish va madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish uchun juda muhimdir. Bir madaniyatda kulgili deb hisoblanishi mumkin bo‘lgan narsa boshqasida haqoratli bo‘lishi mumkin, bu madaniy sezgirlikning muhimligini ta’kidlaydi.

Hazil, har qanday madaniy jihat kabi, vaqt o‘tishi bilan rivojlanadi. U ijtimoiy o‘zgarishlarga, tarixiy voqealarga va o‘zgaruvchan me’yorlarga moslashadi. Qanday qilib hazil o‘zgarishlarini kuzatish madaniyatning moslashuvi va uning qiyinchiliklar va o‘zgarishlarga dosh berish qobiliyatini tushunish imkonini beradi?

Hazil ko‘pincha satira va ijtimoiy sharhlar uchun vosita bo‘lib xizmat qiladi. Komediya iboralari jamiyatning o‘zini, uning rahbarlarini va hukmron ijtimoiy muammolarni tanqid qilish usuli bo‘lishi mumkin. Satirik hazil tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va jamiyat normalari va qadriyatlari haqida munozaralarni rag‘batlantirish uchun kuchli vosita bo‘lishi mumkin. Bir millat ichida hazilda mintaqaviy yoki submadaniy farqlar bo‘lishi ehtimoli ham mavjud. Turli jamoalar mahalliy tarixlar, an’analar va o‘ziga xosliklardan ta’sirlangan o‘zlarining komediya an’analariga ega bo‘lishi mumkin.

Hazil ko‘pincha lingvistik ijodkorlikni, so‘z o‘yini va tildan oqilona foydalanishni o‘z ichiga oladi. Tilning nyuanslari hazil va kulgili ifodalarning shakllanishiga yordam beradi.

Noto‘g‘ri yo‘nalish va ajablanish: Ajablanish yoki noto‘g‘ri yo‘naltirish elementi hazilda keng tarqalgan. Noan’anaviy burilishlar va kutilmagan zarbalar komediya effektiga hissa qo‘shadi.

Komediya mavzuisi jamiyat va insondagi beo‘xshovliklar hamda nomutanosiblik ustidan hajv qilishdan iboratdir. Jamiyatdagi simmetrik holat buzilib, assimetrik holatga o‘tganida kulgili, hajviylik rivojlanadi. “Kulgilikning namoyon bo‘lish shakllarining xilma-xilligi ularning san’atda rang-barang tarzda aks etilishini yuzaga keltiradi. Komediya bilan kulgi bir-biridan ajramaydigan variantdosh tushunchalardir. Kulgi komediyada tasvirlanayotgan voqea-hodisalar mohiyatini ochib berishning hal qiluvchi vositasi, tasvirlanayotgan obyektga nisbatan estetik baholashning va muallif munosabati ifodasining asosiy shakli bo‘lib xizmat qiladi. Komediya san’atida kulgini asosiy estetik vosita qilib ishga solish uning ijtimoiy ahamiyatini pasaytirmaydi. Chunki kulgi dunyoning mukammal emasligini ta’kidlab qolmasdan, balki uni qayta qurib yangilashni ham ko‘zda tutadi” [2].

Komediya dramatik janrlar orasida ijtimoiy mazmunga ega bo‘lib umumbashariy masalalarni hal qilishda eng qulay usuldir va u o‘z maqsadi yo‘lida voqelikni idrok qilishning turli estetik shakllaridan foydalanadi: “achchiq kinoya, piching, istehzo va nozik yumor, ayovsiz zaharxanda va qaltiz hazil kabi momentlarning barisi fosh qilish pafosiga bo‘ysundiriladi” [1].

Komediya eng avvalo, o‘z-o‘zini tanqid qilishning maxsus shakli sifatida amal qiladi. Komediya o‘zining ijtimoiy vazifasini o‘ta soddalashtirib, barcha noaxloqiy hodisalardan forig‘lanishga, tuyg‘ular tozarishiga olib keladi.

Satiraning o‘ziga xos xususiyatlaridan yana biri – bu uning komediyadagi chuqur shaxsiy xarakterga ega ekanligi hamda asosiy vazifasi ijtimoiy hayotda uchraydigan illatlarni fosh qilishdan iboratligidir.

Turli media platformalardagi satirik shoular, komediyalar va hazilga asoslangan kontent ko‘pincha ijtimoiy muammolarga tanqidiy obektiv taqdim etadi. Ular ommaviy nutqni shakllantirishi va in’ikoslarga ta’sir qilishi mumkin.

Ushbu o‘zgarishlarni o‘rganish hazilni millat ichidagi madaniy xilma-xillikning aksi sifatida tushunishga boylik qo‘shadi. Kino, adabiyot, teatr va boshqa ommaviy axborot vositalari ko‘pincha xalq hazilini shakllantirish va aks

ettirishda muhim rol o'ynaydi. Komediya spektakllari madaniyatning zukkoligi va ijodkorligining timsoliga aylanishi mumkin.

Zaminimizda qadimiylik borasida anchayin uzoq tarixga borib taqaluvchi kichik hajviy janrlardan biri – bu “Kulgi-hikoya, maqtovdur” bu janr zamonaviy televideniya, xususan O'zbekiston televideniyesida XX asrning 60-yillarida o'rin olgan “miniatyura”ning yuzaga kelishda asosiy rol o'ynagan, desak mubolag'a bo'lmaydi. Kulgi-hikoya, maqtovdur. Bu atama Farg'ona vodiysida vujudga kelgan bo'lib u Buxoroda pantomima bilan, Xorazmda pantomima, raqs, qo'shiq va usul bilan qo'shib ijro etilgan. Farg'ona qiziqchilarining hikoyalarida esa sof so'z san'ati yetakchilik qiladi. “Kulgi – hikoya”ning shu paytgacha ilmiy adabiyot va matbuotda “kulgili hikoya” deb atalishi to'g'ri emas. «Kulgi» so'zi xalq aktyorlari tomonidan hajviy tomosha, ya'ni komediya ma'nosida ishlatiladi.

Madaniy mahsulotlardagi kulgili elementlarni tahlil qilish xalqning jamoaviy ruhiyati haqida qimmatli fikrlarni taqdim etishi mumkin. Borgani sari o'zaro bog'langan dunyoda madaniyatlar bir-biriga ta'sir qiladi. Yumor turli xalqlar bir-birining nuqtai nazarini baham ko'rish va qadrlash vositasi bo'lishi mumkin. Madaniyatlararo hazil bir vaqtning o'zida o'zaro tushunish manbai bo'lishi mumkin va ba'zida mumkin bo'lgan tushunmovchiliklar manbai bo'lib, madaniyatlararo muloqotning muhimligini ta'kidlaydi.

Yumor madaniy o'ziga xoslikni saqlash va kelajak avlodlarga yetkazish vositasi bo'lib xizmat qiladi. Hazillar, latifalar va hajviy an'analar madaniy merosning bir qismiga aylanadi. Ushbu asrab-avaylash davomiylik tuyg'usini kuchaytiradi va jamoalarga o'z o'tmishlari bilan aloqani saqlab qolishga yordam beradi. Qiyin paytlarda hazil yengish mexanizmi bo'lib xizmat qilishi mumkin. Millatning qiyinchiliklarga duch kelganda hazildan qanday foydalanishini o'rganish uning chidamliligi, yengish strategiyalari va jamoaviy ruhi haqida tushuncha beradi.

Xulosa qilib aytganda, hazil milliy qadriyat sifatida etnoestetik tajribalar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, madaniy o'ziga xoslik, ijtimoiy dinamika va umumiy qadriyatlarni o'z ichiga oladi. Muayyan madaniy kontekstda hazil qanday

ifodalanganligini tahlil qilish odamlarning o‘yin-kulgini topishi, ijodkorlikni ifodalashi va jamiyatga tegishli bo‘lish hissini kuchaytirishning o‘ziga xos usullari haqida tushuncha beradi.

birinchidan, kulgililikni milliy, hududiy rivojlangan shakli askiya, masxara teatri va masalchilik, qiziqchilik xalqni azaliy turmush tashvishlaridan bir muddat chekinib hordiq chiqarish vositasi bo‘lgan. Aytishuv hajv turlaridan xalqning zakiyliigi, topqirligi va ayni paytda ijtimoiy vaziyatlarni fosh etish xususiyatga ega ekanligi bilan ajralib turadi;

ikkinchidan, har bir jamiyatni ehtiyojlaridan kelib chiqib u yoku bu janr, ya’ni kulgining biror-bir yo‘nalishi rivojlanadi. Yevropa hududlarida asosan hajviylikni satira, ironiya janri, O‘zbekistonda kulgililikni hazil, askiya turi rivojlangan bo‘lib, qiziqchilarning repertuarlaridi latifalar, hangomalar, askiya kabi janrlarga ko‘p e’tibor beriladi. Kulgililikni turlari va janrlarining taraqqiyoti o‘zbek xalqi ma’naviyatidan kelib chiqqan holda rivojlanib kelgan. Hajv san’ati demokartik tamoyillarga mos kelishi va ayni paytda sharqona odob, o‘zbekona lutfni qamrab olishi lozim. Bunga zid janrlar bizni hajv san’atimizda rivojlanmaydi.

Uchinchidan, tanqidiy dunyoqarashga ega jamiyatda hazil shakllanishining xarakteri madaniy, ijtimoiy va individual elementlar tomonidan shakllantirilgan dinamik jarayondir. Hazilni tanqidiy, obektiv tahlil qilish uning ijtimoiy dinamikaga, kuch tuzilmalariga va jamiyat me'yorlariga qarshi chiqish yoki mustahkamlash qobiliyatiga ta'sirini ko'rib chiqishni o'z ichiga oladi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. Умаров Э. Театр эстетикаси. – Тошкент: Фан ва технологиялар Маркази, 2008.
2. Шер А., Хусанов Б. Эстетика. – Тошкент: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти, 2010.

3. Eshonqulov L. Yoshlarda kreativ tafakkurni shakllantirishda hajviylikning kognitiv ahamiyati: monografiya. – Samarqand: Samarqand davlat chet tillar instituti, 2023.
4. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 12 жилдлик. 7-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2004.
5. Bryant GA, Bainbridge CM. 2022 yil 2 mart 2022 Kulgi va madaniyat. Fil. Trans. R. Soc. B 377: 20210179. hissa <https://doi.org/10.1098/rstb.2021.0179>